

УДК 340.113:340.15:81

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ В ІСТОРИЧНІЙ ШКОЛІ ПРАВА

Мінченко О.В., к. ю. н., доцент,
докторант кафедри теорії держави та права
Національна академія внутрішніх справ

Стаття присвячена висвітленню лінгвістичного аспекту в історичній школі права. Акцентується увага на запереченні універсального характеру права, оскільки право, як і мова, є відображенням розвитку народного духу, його втіленням. Зазначається, що простежується взаємозв'язок мови і права як явищ соціокультурних.

Ключові слова: мова, історична школа права, звичай, народ, народний дух.

Статья посвящена освещению лингвистического аспекта в исторической школе права. Акцентируется внимание на отрицании универсального характера права, поскольку право, как и язык, является отражением развития народного духа, его воплощением. Отмечается, что прослеживается взаимосвязь языка и права как явлений социокультурных.

Ключевые слова: язык, историческая школа права, обычай, народ, народный дух.

Minchenko O.V. LINGUISTIC ASPECT IN THE HISTORICAL SCHOOL OF LAW

The article is devoted to the linguistic aspect in the historical school of law. The emphasis is on denying the universal nature of law, since right, like the language, is a reflection of the development of the national spirit, its embodiment. It is noted that the interrelation of language and law as a phenomenon of sociocultural is traced.

Key words: language, historical school of law, custom, people, national spirit.

Постановка проблеми. Категорія праворозуміння завжди залишається в полі уваги й потребує різнобічного поглибленого осмислення. Проблеми праворозуміння є предметом наукових досліджень представників не тільки юридичної науки, а й інших гуманітарних дисциплін. Складність праворозуміння полягає в тому, що ця на перший погляд наукова категорія має не лише теоретичне, а й практичне, прикладне значення, що зумовлене характером та особливостями кожного етапу розвитку людства. А різноманітність типів праворозуміння говорить про значну кількість різних правових шкіл, що є свідченням того, якою багатогранною та дискусійною є природа права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Звернення до пошуку взаємозв'язку мови й різних типів праворозуміння є актуальним у контексті юридико-лінгвістичних досліджень, які набувають усе більшого поширення як серед лінгвістів, так і серед юристів. Розуміння співвідношення взаємодії мови та права в різних контекстах, у тому числі й історичному, дає змогу враховувати максимально всі фактори для забезпечення ефективності дії права. Сучасне життя характеризується глобалізаційними, інтеграційними процесами й гармонізацією, і без історичного досвіду, знань і методів мислення, вироблених попередніми поколіннями якісно здійснити ці процеси неможливо. Змістовий аналіз творів представників історичної школи права приводить до характеристики лінгвістичних аспектів, їх ролі в урегулюванні суспільних відносин.

Історіографія цієї проблеми визначається наявністю праць із теми таких науковців, як С. Алаїс, Г. Демиденко, О. Омельченко, В. Червонюк, І. Музика, О. Ковальчук, О. Лейст, П. Новгородцев, С. Муромцев, М. Карєєв, де докладно розглядається походження історич-

ної школи права, погляди її основних представників. На особливу увагу заслуговують роботи Г. Гуго, Ф. Савіньї, Г. Пухта.

Постановка завдання. Тому основною метою статті є відображення лінгвістичного аспекту в працях представників історичної школи права на різних етапах розвитку. Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань: визначити роль мови у формуванні правил людської поведінки; охарактеризувати особливості двох етапів історичної школи права; визначити актуальність історичної правосвідомості в умовах сучасного праворозуміння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методологічною основою статті є історичний метод як один із головних методів історико-правового дослідження, використання якого допомогло пояснити сутність права, осягнути й осмислити державно-правові явища і процеси функціонування права та його значення для конкретних історичних умов, пізнати, якою мірою закон узгоджується з економічними, культурними, релігійними відносинами і юридичними поглядами народу; наскільки цей закон був змінений практикою, як він вплинув на народ тощо. Метод герменевтики дав змогу пізнати істинний зміст наукових правових текстів засновників і представників історичної школи права. Завдяки інтерпретації текстів ми можемо зрозуміти зміст головних ідей історичної школи, що стали засадничими для розвитку юриспруденції того чи іншого періоду. Саме Ф. Савіньї та Р. Пухта дотримувалися думки, що тлумачення – це мистецтво, оволодінню яким сприяють зразки давнього та нового часу [1, с. 154]. Метод порівняння дав можливість виокремити особливості нового періоду розвитку історичної школи права в ХІХ ст., що орієнтувалася на економіку.

Представниками-засновниками історичної школи права стали німецькі юристи: Густав фон Гуго (1764–1844) – професор Геттінгського університету, засновник історичної школи права; Фрідріх Карл фон Савіні (1779–1861) – професор Берлінського університету, Георг Фрідріх Пухта (1798–1846) – наступник К. Савіні на юридичному факультеті Берлінського університету. Прихильники історичної школи права були й у Російській імперії. Варто визнати, що ця школа мала великий вплив на вітчизняну юридичну науку, в тому числі на вчених, які працювали в Київському університеті, зокрема на К. Неволіна (1806–1855), Н. Іванішева (1811–1874), С. Орнатського (1806–1884) та ін.

У кожного народу є своє, властиве тільки йому право, як і своя мова. Представники цього погляду стверджували, що право є результатом історичного процесу. Так, Г. Гуго в статті «Чи є закони єдиними джерелами юридичних істин» порівнює право з мовою і звичаями, які розвиваються самі по собі, без договорів і розпоряджень, від випадку до випадку, тому що інші говорять або роблять так, і до обставин підходить саме це слово, правило. Право розвивається так, як правила гри (шахи, більярд, карти), де на практиці часто зустрічаються ситуації, непередбачені спочатку встановленими правилами. У процесі ігор виникають і поступово отримують загальне визнання певні способи вирішення цих ситуацій. Хто їх автор? Усі – і ніхто [2]. Отже, автор говорить про звичаї, які утворюють право і які виникли й отримали визнання в середовищі народу завдяки тому, що говорять, і завдяки тому, що звичаєві правила не тільки виконуються, а й озвучуються за допомогою певних фонетичних знаків, лексем. Вони навіть мають перевагу перед законом, оскільки загальновідомі та звичні. Дослідник також наводить приклад із перейменування вулиць, які після перейменування продовжують за звичкою називати по-старому, незважаючи ні на що, лише тому, що в їхній свідомості й у слуховій пам'яті залишилася стара назва, яка асоціюється з конкретним місцем розташування. Тому можна цілком погодитися з автором, що історично сформований звичай і є справжнім джерелом права.

Інший представник історичної школи права – К. Савіні – прагнув довести помилковість припущення, що право створюється законодавцем. У брошурі «Про покликання нашого часу до законодавства і правознавства» автор зазначив, що право не залежить від успіху чи свавілля. Право всіх народів складалося історично, так само, як і мова народу, його звичаї та політичний устрій. «У мові ми знаходимо постійне вдосконалення й розвиток, і подібним чином і в праві». Будучи продуктом народного духу, право живе в загальній свідомості народу у формі не стільки абстрактних понять, скільки живого сприйняття юридичних інститутів. Удосконалення мови – це вдосконалення світоглядних конструкцій, свідомості загалом, у яких відображаються уявлення людини про суспільний порядок, механізм взаємодії окремих соціальних явищ.

Зокрема, Г. Пухта в історичному процесі вбачав не закономірно зумовлені зміни суспільних відносин, а «саморозвиток народного духу». Відповідно, суспільне життя кожного народу визначається особливим народним духом, який притаманний цьому народові. Право кожного народу як прояв цього народного духу створюється поступово і самостійно, як і мова кожного народу.

На думку відомого представника цього напрямку розуміння права Георга Фрідріха Пухти, ключовим моментом у виникненні права є поява народів, оскільки до цього часу суспільство складалося з окремих родів, родових общин, які не були пов'язані між собою ніякими юридичними зв'язками. За таких обставин своєрідним «замінником» права в них була особиста любов, якою й зумовлено сімейство. Однак з плином часу між родом і людством утворюється інший проміжний союз – народ, «община, об'єднана спільним походженням, загальною мовою, загальним місцем проживання» [3, с. 438–439]. Як стверджує німецький правник, «свідомість пронизує членів народу як щось спільне, природжене їм, і робить їх духовно членами цього народу, одним словом, народний дух є джерелом людського або природного права, юридичних переконань, що діють в окремих членах» [3, с. 442].

Значну роль у наявності різного розуміння змісту права Г. Пухта відводив мові, проводячи постійні паралелі між правом і мовою: «Наслідком цього виникнення є відмінність прав народів, особливість юридичних поглядів, так само як і мова належить до характерних ознак різної національності. Як спільність права є одним із духовних зв'язків народу, так і своєрідний розвиток юридичної свідомості утворює один із елементів, що відрізняє один народ від інших. Коли один народ розпадається на багато народів, то між ними помічається спорідненість як у праві, так і в мові, але, з іншого боку, кожен із цих народів буде розвиватися своєрідним чином» [3, с. 442]. Спільність мови є однією з характерних ознак, яка дає змогу говорити про існування соціальної общини – народу. Але єдність народу зумовлена необхідністю співіснування єдності правил, які формуються, формулюються, інтерпретуються, усвідомлюються та передаються за допомогою мовних форм, які мають бути єдиними для народу.

Наприклад, представник історичної школи права наводить німецький народ, якому відповідає німецьке право й німецька мова як надбання всіх його племен і гілок, на які він розпадається, хоча в кожного племені є свої особливості як у праві, так і в мові, які й дають змогу виокремити їх як окремі племена. «Право володіє своїми провінціалізмами так само, як і мова» [3, с. 442].

У цьому аспекті історичної школи права дуже тісно простежується взаємозв'язок мови і права як явищ соціокультурних. «У самій мові нашій одбився дух нашого народу, по коренях слів можна довідуватись і про культуру нашу» [4, с. 22], – зазначав відомий громадський діяч, приват-доцент Київського університету, міністр освіти Української народної республіки Іван Огієнко.

На думку зазначених раніше вчених, подібно до того, як мова не встановлюється договором, не запроваджується за чиею вказівкою й дана від бога, так і право створюється не стільки завдяки законотворчості, скільки шляхом самостійного розвитку, через стійке створення відповідного спілкування, завдяки добровільно набутих народом у силу адекватності обставинам його життя. Акти законодавчої влади доповнюють позитивне право, але «зробити» його повністю вони не можуть. Позитивне право похідне від права звичаєвого, а це останнє зростає з надр «національного духу», глибин «народної свідомості» [5, с. 249–254]. Тобто мовна комунікація між членами суспільних відносин породжує нові моделі взаємодії та забезпечує певну єдність їх сприйняття всіма учасниками соціуму, а також можливі зміни, доповнення до загальноновизначених правил. Сама по собі комунікація є причинним фактором щодо створення в майбутньому правила, яким зазначена комунікація й урегульовується згодом.

Привертає увагу новий етап розвитку історичної школи права, який припадає на 70–80-ті рр. XIX ст. Ця школа виникла теж у Німеччині, стала безпосередньо наступницею старої історичної школи, об'єднавши нове покоління дослідників, які прагнули розвинути історичний метод і застосувати його до аналізу нових економічних процесів і явищ. Нова історична школа відобразила підвищену увагу вчених до соціальних інституцій, насамперед до держави як гаранта еволюційного розвитку суспільства, досягнення загальнонаціональної мети та соціальної рівноваги. Визначаючи правовий порядок основою історичного розвитку, «молоді історики» надавали вагомому значення дослідженню правових норм, їх впливу на економічні відносини та господарський механізм. У конкретних економічних явищах вони вбачали відображення й матеріалізацію соціальної психології народу як головної рушійної сили розвитку суспільства. Молода історична школа із самого початку не була однорідною, розпалася на дві течії: консервативну, яку очолив Г. Шмоллер – прихильник традиційних підвалин німецького суспільства, монархії та націоналізму; буржуазно-ліберальну, яку очолював Л. Брентано – прихильник поступового реформування буржуазного суспільства на шляху розвитку профспілкового руху та досягнення «класового миру».

Засновником нової історичної школи й лідером її консервативного напрямку був видатний німецький економіст, професор Галльського, Страсбурзького та Берлінського університетів, іноземний почесний член Петербурзької академії наук (1901) Густав Шмоллер, автор праць «Основи загального учення про народне господарство» (1872), «Народне господарство, наука про народне господарство та її методи» (1897) тощо. Прагнучи перетворити економічну теорію з «голого вчення про ринок та обмін» в історико-етичну науку, Г. Шмоллер одним із перших в історії економічних учень упровадив «етичний принцип» в економічні дослідження, стверджуючи, що господарське життя нації визначається не лише природними й технічними, а й насамперед

моральними факторами, «духовними силами людей». У центрі власної концепції господарського життя німецький учений поставив «спільність мови, історії, звичаїв та ідей», яка, на його думку, глибше за економічні чинники пов'язує між собою суб'єкти господарювання. Він стверджував, що кристалізована у звичаях і праві морально-духовна суспільна свідомість здійснює вплив на всі вчинки людей, а отже, і на господарську діяльність також. Наголошуючи на тому, що економічний устрій народу визначається нормами поведінки (етикою) та юридичними нормами (правом), Г. Шмоллер стверджував, що економічного успіху в житті здатні досягти лише люди, вчинки, доброчесність і порядність яких відповідають високим моральним засадам, не остання роль відводиться мові.

Незважаючи на наявність доволі дискусійних положень, а також те, що історична школа права наприкінці першої половини XIX століття втратила ту актуальність, якої набула на момент свого концептуального оформлення, є дві важливі тези, які зумовлюють її значимість для подальшого розвитку юридичної науки та є значним надбанням правової думки.

По-перше, йдеться про заперечення універсального характеру права (що так чи інакше властивий йому за природно-правового розуміння). Оскільки право, як і мова, є відображенням розвитку народного духу, його втіленням, то не може бути єдиного (універсального) права для різних народів, які мають різну мову, культуру. У зв'язку з цим не можна не згадати, що, попри наявність такого універсального міжнародного договору, як Загальна декларація прав людини, як ми вже зазначали, у різних державах вкладається різний зміст у проголошені ними права. Більш того, міжнародна спільнота неодноразово в міжнародних договорах визнавала це, акцентуючи увагу на необхідності діалогу й толерантного ставлення. «Міжнародне співтовариство має ставитися до прав людини глобально, на справедливій і рівній основі, з однаковим підходом та увагою. Хоча значення національної й регіональної специфіки та різних історичних, культурних і релігійних особливостей необхідно мати на увазі, держави, незалежно від їхніх політичних, економічних і культурних систем, несуть обов'язок заохочувати й захищати всі права людини та основні свободи. ... державам варто, відповідно до міжнародного права, робити узгоджені позитивні кроки щодо забезпечення поваги всіх прав людини й основних свобод корінних народів на основі рівності та недискримінації й визнавати значення та різноманіття їх самобутності, культури й соціальної організації» [6]. «Глобалізація може знайти повністю всеосяжний і справедливий характер лише через широкомасштабні та наполегливі зусилля з формування спільного майбутнього, заснованого на нашій загальній приналежності до роду людського в усьому його різноманітті» [7].

По-друге, історична школа права зосереджує увагу на поступовому становленні права. Увага не виникає водночас з прийняттям прескриптивного (взірцевого) тексту. Воно

не є результатом процедурно-процесуальної діяльності спеціально уповноважених державних органів. Воно має відповідати «народному духу», суспільним відносинам, що склалися в суспільстві, звичаям і традиціям соціуму. Право завжди є відображенням культури певної спільності людей – народу, є явищем соціокультурним, яке передається через мовні засоби від одних членів народу до інших. Право не є надто динамічним, однак не є й повністю статичним. «Подібно до того, як мова не встановлюється договором, не запроваджується за чиеюсь указівкою і дана від бога, так і право створюється не стільки завдяки законотворчості, скільки шляхом самостійного розвитку, через стійке створення відповідного спілкування, завдяки добровільно набутих народом у силу адекватності обставинам його життя» [8, с. 29].

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, представники історичної школи права, яка виникла в Німеччині наприкінці XVIII ст. і яка вже на початку XIX ст. мала значний вплив у юридичній науці, стверджують, що в кожного народу є своє, властиве тільки йому право, як і своя мова. Співвідношення мови і права проявляється в тому, що вони є історичним породженням культури, формуються разом, є факторами або спільними ознаками існування народу, нації... З іншого боку, мова формує право як систему уявлень про людську поведінку, а право дає змогу забезпечувати не тільки вільне функціонування мови та культури народу, а й усіх інших прав представників різнорідної за іншими показниками спільноти, завдяки чому забезпечується її цілісність і співіснування.

Можна виділити два етапи розвитку історичної школи права: класична історична школа (кінець XVIII – поч. XIX ст.) і нова (молода) історична школа права (70–80 рр. XIX ст.). Перша відзначала, що немає єдиного, загальнолюдського права. У кожного народу є своє, властиве лише йому право, як і своя мова. Стверджувалося, що право є результатом історичного процесу. Друга пов'язує розвиток права з економічними процесами, де важливим є «етичний принцип». Сутність цьо-

го принципу в тому, що господарське життя нації визначається передусім моральними факторами, до яких автор зараховує «спільність мови, історії, звичаїв та ідей».

Ідеї історичної школи залишаються актуальними для сучасного правознавства, методологія якого є багатогранною, поліфункціональною, тому що дає змогу враховувати в різних напрямках дослідницької діяльності генетичні та причинно-наслідкові зв'язки виникнення права і його розвитку на окремих етапах становлення суспільства, що зумовлювалися різноманітними соціально-економічними, політичними й іншими чинниками. Також основні положення історичної школи є актуальними для реалізації права, їх підтвердила практика життя. Закони, сформульовані представником іншої культури, не завжди підтримуються народом, тому що несуть у собі інше змістове навантаження і сформульовані з елементами нерозуміння змісту окремих правових положень у контексті етно-національного або культурного їх сприйняття корінною нацією.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Косцова І.П. Герменевтичний метод тлумачення норм права: історична та юридична дивергенція. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/germenevticheskiy-metod-tolkovaniya-norm-prava-istoricheskaya-i-yuridicheskaya-divergentsiya> ст. 154.
2. История политических и правовых учений / под ред. Лейста. Зерцало. 1999. URL: <http://www.bibliotekar.ru/istoria-politicheskikh-i-pravovyh-ucheniy-1/index.htm>.
3. Пухта Г.Ф. Энциклопедия права. Немецкая историческая школа права. Челябинск: Социум, 2010. С. 423–510.
4. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ: Видавництво Книгарні С. Череповського, 1918. 272 с.
5. Демиденко Г.Г. Історія вчень про право і державу: підруч. для студ. юрид. вищих навч. закл. Харків: Консум, 2004. 432 с.
6. Венская декларация и Программа действий. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_504.
7. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций. Утверждена Резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 года. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_621.
8. Терзі О.С., Аракелян Г.А. Формування історичної школи права. Наука. Релігія. Суспільство. 2012. № 3. С. 28–31.